

CAP A ON VA EL CATALÀ DE LA FRANJA? ALGUNS EXEMPLES DE CANVI LINGÜÍSTIC EN CURS¹

Esteve Valls i Alecha
Universitat de Barcelona

1. Presentació i objectius

El propòsit d'aquest treball és donar a conèixer la recerca feta en els darrers anys sobre el canvi lingüístic en curs en el català de la Franja, amb l'objectiu de resseguir com ha canviat la fesomia d'aquestes varietats d'unes dècades ençà i d'oferir, alhora, una panoràmica de la complexitat de l'àrea estudiada, en què conviuen, segons els estudis més recents, diferents tendències evolutives: tradicionalment, i en relació amb la resta de parlars nord-occidentals, una tendència a l'estabilitat, a causa de l'aïllament secular respecte a les varietats de prestigi de la llengua catalana —l'oriental central i, més recentment, l'estàndard, a les quals s'han anat anivellant la resta de parlars nord-occidentals—; com a conseqüència, i malgrat aquesta estabilitat relativa en termes quantitativs, una tendència a evolucionar tal com ho hauria pogut fer el nord-occidental de Catalunya i Andorra si no hagués estat sotmès a la pressió de les varietats de prestigi; i, més recentment, una tendència a convergir amb la veritable varietat de prestigi a la Franja, l'estàndard de la llengua espanyola, especialment en els àmbits del lèxic i de la fonologia.

---

¹ Aquest treball s'inscriu en el marc del projecte «Fenómenos de interfaz fonética-fonología-morfología desde la perspectiva de la variación lingüística» (FFI2016-76245-C3-3-P), finançat pel MICINN i el FEDER, i ha estat possible, també, gràcies a la V Beca d'investigació Joan Veny de l'Institut Ramon Muntaner.

Més enllà de resseguir el canvi lingüístic recent a la Franja, però, aquest treball pretén analitzar les repercussions sociolingüístiques de les tendències evolutives detectades entre els parlants de català de l'Aragó. Uns parlants que, segons el nostre parer, són víctimes d'una doble paradoxa.

En efecte, tal com mostra la figura 1, sembla que per primera vegada els franjolins han decidit prescindir de denominacions localistes o, fins i tot, pejoratives, com el terme *chapurriau*, per designar les varietats lingüístiques que utilitzen en el seu dia a dia. De retruc, doncs, sembla que han bandejat els prejudicis que aquestes denominacions duïen associades, a saber: que les varietats franjolines són una barreja de català i castellà; i que són varietats estrictament locals, poc útils per comunicar-se més enllà de l'entorn més immediat.

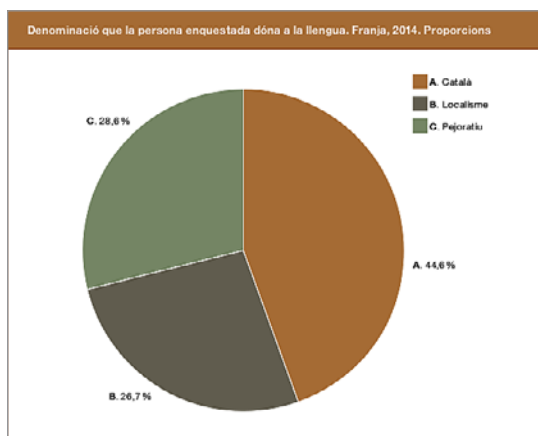

Figura 1. Denominacions de la llengua catalana a la Franja. Font: Sorolla (2015: 83).

Ara bé, malgrat l'abandonament d'aquests prejudicis, sabem que a dia d'avui el català de la Franja està més interferit que mai per la llengua castellana, especialment en els nivells lèxic i fonològic, i sabem també que tendeix a distanciar-se de les varietats nord-occidentals de Catalunya i Andorra amb les quals tradicionalment formava un contínuum. No deixa de ser paradoxal, doncs, que en un moment en què la majoria de parlants ja tenen clar que el que parlen no és una barreja de català i de castellà, sinó unes varietats de la llengua catalana, aquestes varietats corrin el risc d'acabar

convertint-se en uns parlars altament interferits —o, si es vol, en els *chapurriais* que no han estat mai. I no deixa de ser paradoxal, també, que ara que la majoria de parlants tenen clar que la llengua que utilitzen és supralocal, el contínuum nord-occidental s'afebleixi a causa de factors externs diferents a banda i banda de la frontera. En el darrer apartat d'aquest article —veg. § 7— ens ocuparem dels reptes que genera aquesta doble paradoxa, i proposarem algunes vies per mirar de mitigar-ne els efectes.

Abans, però, presentarem una breu panoràmica del canvi lingüístic en curs en català nord-occidental, que permetrà constatar el sorgiment d'una frontera lingüística al llarg de la frontera administrativa —veg. § 2—; tot seguit, detallarem tres exemples de canvi lingüístic en curs motivats per factors estrictament interns —l'expansió dels increments velar i palatal, veg. § 3—, per factors tant interns com externs —alguns processos de canvi en les combinacions de clítics pronominals, veg. § 4— i per factors estrictament externs —la reducció de l'inventari fonemàtic i la interferència lèxica que afecten els parlars franjolins, veg. § 5. Finalment, extraurem algunes conclusions dels fenòmens detectats —veg. § 6.

2. Panoràmica del canvi lingüístic en català nord-occidental

En treballs recents —veg. especialment Valls (2013a)— hem defensat que el català nord-occidental de Catalunya i Andorra ha tendit a anivellar-se, secularment, al català oriental central i, més recentment, a la varietat estàndard. El resultat d'aquest procés de convergència unilateral —o d'advergència— ha estat un augment de l'efecte frontera en relació amb les varietats franjolines, que tradicionalment han estat molt menys exposades a la influència de les varietats de prestigi de la llengua catalana. Com a conseqüència, sembla que avui dia el contínuum dialectal nord-occidental s'ha afeblit i que la frontera administrativa, fins no fa gaire una divisòria merament política, ha esdevingut, amb els anys, també una frontera lingüística. En l'esmentat treball, així com en estudis posteriors —veg. Valls (2013c, 2014) i Valls *et al.* (2013)—, també es defensa que, contràriament al que ha passat en la majoria de varietats nord-occidentals, que han experimentat un procés d'anivellament amb l'estàndard força ràpid, les varietats de català de la Franja no han canviat substancialment la seva fesomia, si més no en termes quantitius.

Tanmateix, autors com Auer i Hinskens (1996) —veg. la figura 2— postulen que, quan les varietats transfrontereres d'un mateix contínuum dialectal es troben sota la influència de dues varietats estàndard diferents, el que sol passar és que les varietats de banda i banda de la frontera solen convergir entre elles i amb les respectives varietats de prestigi, la qual cosa provoca un augment de l'efecte frontera i un distanciament de les varietats tradicionalment més properes. Segons aquests autors, doncs, més enllà de la relativa estabilitat de les varietats franjolines en termes quantitativs, hauria de ser possible detectar alguns processos de canvi interns —d'anivellament entre varietats properes i d'acostament progressiu a l'estàndard de la llengua espanyola— en el si dels parlars catalans de l'Aragó. La nostra hipòtesi —que ja hem abordat en alguns treballs previs com Valls (2013b) i Valls (en premsa)— és que aquests processos de canvi, emmascarats en el nivell quantitativ, s'estan produint a la Franja i es poden resseguir mitjançant diferents anàlisis qualitatives. L'objectiu d'aquest treball és parar atenció, doncs, a l'espai de la figura 2 que ha rebut una atenció més deficitària fins al moment: la Franja, que es correspondria a l'àrea compresa en el requadre de color blau. Abans, però, repassarem breument com ha canviat en els darrers 80 anys el nord-occidental de Catalunya i Andorra, i com aquest canvi ha afectat de retruc la consistència del contínuum nord-occidental —ens centrarem, doncs, breument, en les àrees emmarcades de vermell.

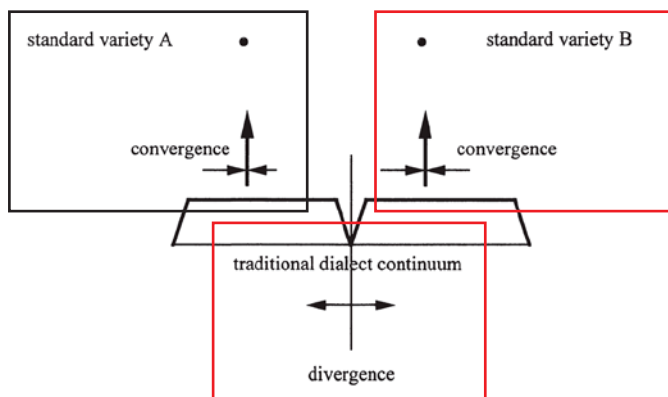

Figura 2. Processos de canvi experimentats per les varietats transfrontereres d'un contínuum subiectes a la pressió de dues varietats estàndard diferents. Font: Auer i Hinskens (1996: 17).

2.1. Corpus i metodologia

Els resultats que es presenten a continuació —extrets de Valls (2013a)— es basen en un corpus del català nord-occidental contemporani que va ser dissenyat i recollit específicament per estudiar l'evolució recent d'aquests parlars. Conté dades de tots els territoris de parla nord-occidental: Andorra, les comarques orientals de l'Aragó i la meitat occidental del Principat de Catalunya —tret de la Vall d'Aran. En concret, el treball de camp es va dur a terme a 40 localitats —2 d'Andorra, 8 de l'Aragó i 30 de Catalunya— ubicades en 20 comarques diferents, a les quals es va afegir una varietat artificial: l'estàndard. La meitat de les entrevistes es va dur a terme als caps de comarca —les localitats més poblades de cada territori— i l'altra meitat a poblacions petites de les respectives comarques.

En total es van enquestar 320 informants, 8 per localitat, que havien de ser fills de pares nascuts a la mateixa població i hi havien d'haver viscut tota la vida. Els informants es van dividir en quatre franges d'edat: (1) F4: 80 informants, 63 homes i 17 dones, nascuts entre el 1917 i el 1930 —any mitjà de naixement: 1922—; (2) F3: 80 informants, 36 homes i 44 dones, nascuts entre el 1946 i el 1960 —any mitjà de naixement: 1954—; (3) F2: 80 informants, 37 homes i 43 dones, nascuts entre el 1974 i el 1982 —any mitjà de naixement: 1979—; i (4) F1: 80 informants, 39 homes i 41 dones, nascuts entre el 1991 i el 1996 —any mitjà de naixement: 1994.²

Les entrevistes constaven d'un qüestionari de 712 ítems del qual vam seleccionar un subcorpus de 363 ítems per informant, dividits en 8 àmbits morfològics: articles —16 ítems—, clítics pronominals —81 ítems—, demostratius —12 ítems—, demostratius neutres —3 ítems—, locatius —3 ítems—, verbs regulars —220 ítems—, possessius —20 ítems— i pronoms personals —8 ítems. El corpus final que vam utilitzar consta de 113.749 ítems i 680.639 segments —35 dels quals són únics.

---

2 Les entrevistes als informants de les tres franges de més edat van ser realitzades entre els anys 1995 i 1996 per la investigadora Mar Massanell, a qui volem agrair aquesta feïnada ingent. Els informants més joves, en canvi, van ser entrevistats per l'autor d'aquest treball entre els anys 2008 i 2009.

El càlcul de la distància fonètica entre varietats que és a la base de les anàlisis posteriors es va dur a terme mitjançant l'anomenada *distància de Levenshtein* (LD), una coneguda mesura de càlcul de la distància fonètica entre dues línies de dades. Per determinar aquesta distància, l'algorisme de Levenshtein cerca quin és el menor conjunt d'operacions bàsiques necessari per transformar una línia de segments fonètics en una altra. Aquestes operacions poden ser insercions, supressions o substitucions, i en la versió més simple de la LD tenen totes tres un cost d'1. La distància final entre dos dialectes, doncs, s'obté de transformar d'una varietat a l'altra les realitzacions fonètiques d'un nombre determinat de mots. A (1) s'exemplifica el funcionament bàsic de la LD a partir de les realitzacions fonètiques de la primera persona del singular de l'imperfet de subjuntiu del verb *servir* en dues varietats de català occidental. En aquest cas, el cost final de transformar la primera línia en la segona és 3.

Des d'un altre punt de vista —veg. (2)—, aquest procediment també es pot entendre com el resultat d'alinejar dos conjunts de segments fonètics. En aquests alineaments, la superposició fonètica és binària, de manera que només contribueixen a augmentar la distància fonètica entre línies els segments no coincidents:

(1)	Varietat 1	s e r β i s 'k e s	esborra s	1
		s e r β i 'k e s	substitueix k/γ	1
		s e r β i 'γ e s	insereix e	1
	Varietat 2	s e r β i 'γ e s ε		
	Total			3

(2)	Varietat 1	s e r β i s k é s		
	Varietat 2	s e r β i γ é s ε		
	Total	1 1	1	= 3

Una vegada obtinguda la matriu de distàncies fonètiques *del conjunt de varietats*, es van aplicar diversos sistemes de classificació i visualització del paisatge dialectal, dels quals tot seguit en presentem tres: dues anàlisis

multidimensionals, dos mapes probabilístics i quatre mapes de similituds.³ Tant el càlcul de la LD com l'aplicació d'aquests sistemes taxonòmics i representacionals es van dur a terme mitjançant la interfície *Gabmap*.⁴

2.2. Resultats

Les figures 3 i 4 mostren els resultats de les anàlisis multidimensionals corresponents a la F4 —els parlants més grans— i a la F1 —els parlants més joves. Un primer cop d'ull permet destacar-ne dos fets: en primer lloc, un grup important de varietats, que a la figura 3 apareixen escampades de forma regular per la meitat dreta del pla, ha patit un procés d'homogeneïtzació entre els parlants de la F1. Aquest nou clúster de varietats s'identifica clarament a la figura 4 i se situa, encara, a una certa distància de l'estàndard. Les varietats nord-occidentals més orientals semblen, doncs, estar patint un procés d'anivellament dialectal que redueix progressivament els trets distintius que les separaven. En segon lloc, s'aprecia que les varietats de la Franja no han modificat substancialment la seva posició, sinó que s'han mantingut estables en relació amb la resta de varietats.

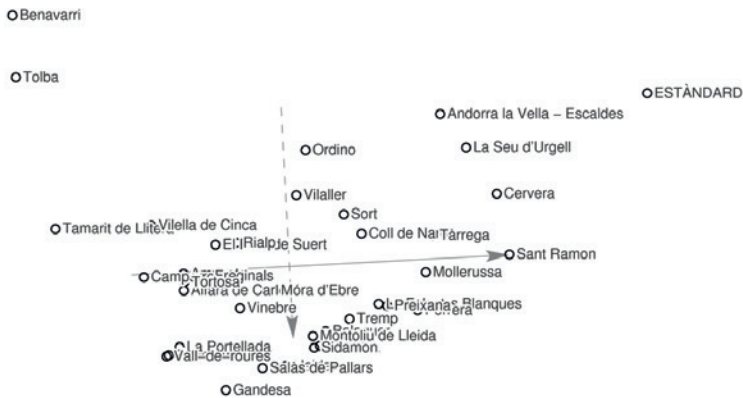

Figura 3. Resultats de l'anàlisi multidimensional basada en les pronúncies dels informants més grans (F4). El gràfic visualitza el 86% de la variància.

³ Veg. Valls *et al.* (2013) i Nerbonne *et al.* (2011) per a una explicació exhaustiva de les modificacions de la LD bàsica aplicades al corpus i dels procediments de classificació i visualització emprats, respectivament.

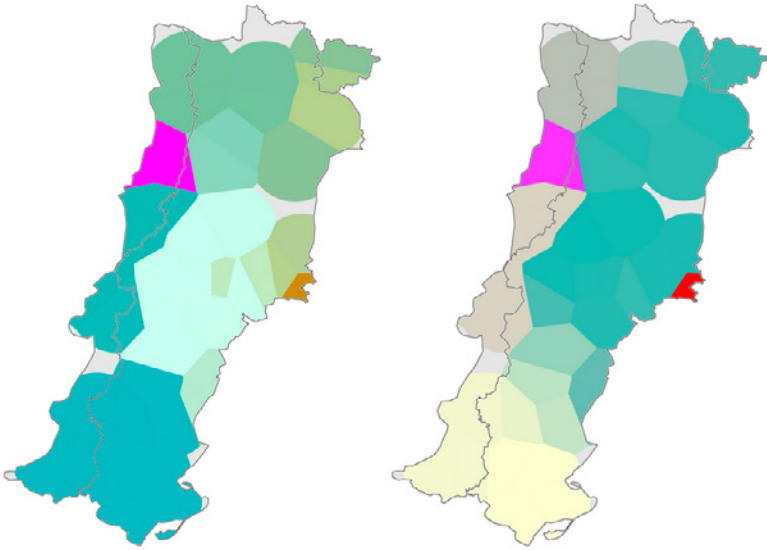
⁴ Aquesta interfície ha estat desenvolupada al *Center for Language and Cognition* de la Universitat de Groningen i és d'accés lliure a l'adreça <<http://www.gabmap.nl/>>.

Figura 4. Resultats de l'anàlisi multidimensional basada en les pronúncies dels informants més joves (F1). El gràfic visualitza el 87% de la variància.

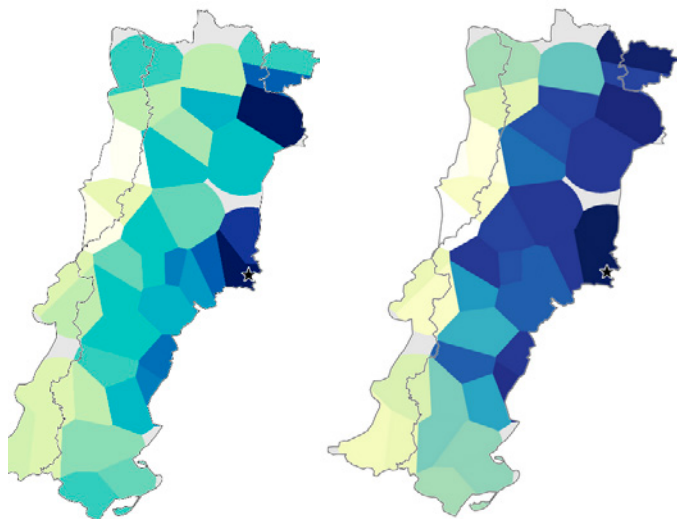
Una altra possibilitat d'acostar-se a aquest procés d'anivellament és mitjançant les figures 5 i 6, que projecten els dendrogrames de consens de la F4 i de la F1, respectivament, en sengles mapes probabilístics. Aquests mapes indiquen que les varietats amb colors semblants s'han agrupat sovint en el mateix clúster i mantenen, doncs, una distància lingüística menor entre elles. El primer que es desprèn d'aquests mapes és que en el cas de la F4 semblava més senzill identificar la provinença dels parlants en funció de la seva varietat. Així, es distingeixen clarament les àrees del tortosí —al sud—, del lleidatà —al centre—, del pallarès i el ribagorçà —al nord— i dels parlars centrals de la Franja, clarament diferenciats de les varietats de Benavarri i Tolba. Aquestes darreres varietats apareixen sempre més isolades de la resta a causa la seva situació pròxima als parlars de transició cap a l'aragonès i, probablement, pel fet que presenten determinades isoglosses fonemàtiques, com ara l'absència de fricatives i africades sonores en els respectius inventaris. La figura 6, en canvi, mostra com aquestes distincions ja no poden fer-se en el cas de la F1 *des d'una perspectiva global*. De fet, sembla que els parlars andorrans i bona part dels parlars del centre, el nord i, en menor mesura, el sud del Principat, estan convergint —o ja han convergit— entre ells, de manera que els trets que permetien diferenciar els parlants de cada àrea s'han reduït notablement en el decurs dels darrers 80 anys.

Figures 5 i 6. Mapes probabilístics en base a les pronúncies dels informants més grans (F4; figura 5, a l'esquerra) i dels informants més joves (F1; figura 6, a la dreta). Hi ha un 20% de soroll afegit.

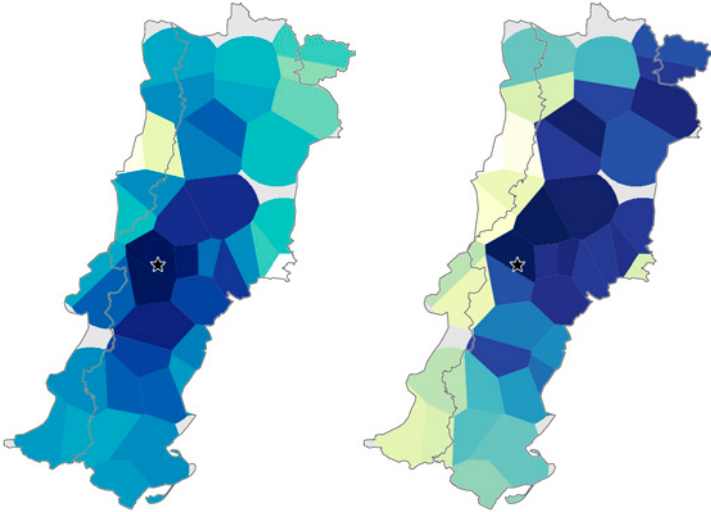
Fins aquí hem vist que la majoria de parlars nord-occidentals estan patint un procés d'anivellament dialectal que comporta la reducció dels trets diferencials més marcats. *Stricto sensu*, però, les figures 3, 4, 5 i 6 només mostren una situació d'anivellament dialectal *entre* diverses varietats nord-occidentals que se situen, encara, a una certa distància de l'estàndard. Per saber si aquest procés també comporta un acostament a l'estàndard, tanmateix, hem de recórrer a un tercer sistema de visualització de la distància lingüística: els mapes de similituds. Les figures 7 i 8 mostren la distància lingüística de les varietats nord-occidentals respecte d'un mateix punt de referència: l'estàndard. Com més fosc és el color d'una localitat, menor és la distància que la separa d'aquesta varietat. L'evolució que recullen les figures 7 —corresponent als parlants més grans— i 8 —corresponent als parlants més joves— és altament reveladora: l'anivellament de les varietats estudiades no sembla deure's a un replegament sobre determinades solucions de compromís sinó a l'*advergència*—o convergència unilateral— d'aquestes varietats respecte a l'estàndard, al qual s'han acostat progressivament al llarg del segle xx.

Figures 7 i 8. Mapes de similituds respecte a l'estàndard en base a les pronúncies dels informants més grans (F4; figura 7, a l'esquerra) i dels informants més joves (F1; figura 8, a la dreta).

D'altra banda, i tal com recollia la figura 2, la convergència interna implica sempre divergència a les fronteres, com es desprèn de les figures 7 i 8: l'avançat procés d'advergència amb l'estàndard que pateixen la majoria de parlars nord-occidentals contrasta amb l'estabilitat dels parlars de la Franja. La conseqüència és un augment contundent de la distància lingüística entre les varietats situades a banda i banda de la frontera administrativa —tret del ribagorçà i el tortosí, més resistents al canvi, on aquest increment és menor—, la qual cosa ha provocat el sorgiment d'una frontera lingüística allí on fins no fa gaire hi havia un contínuum dialectal.

Les figures 9 i 10, finalment, permeten aprofundir en l'impacte que els processos de canvi descrits més amunt han tingut en el contínuum dialectal nord-occidental. Es tracta novament de dos mapes de similituds, el primer corresponent a la F4 i el segon a la F1, però que aquest cop recullen la distància lingüística de les varietats nord-occidentals respecte a la varietat de la ciutat de Lleida. Com s'observa, la parla dels lleidatans de més edat era més afí a la parla dels habitants del Baix Cinca o la Llitera que no pas a la parla d'altres àrees nord-occidentals de Catalunya, com l'Alt

Figures 9 i 10. Mapes de similituds respecte a la varietat de Lleida en base a les pronúncies dels informants més grans (F4; figura 9, a l'esquerra) i dels informants més joves (F1; figura 10, a la dreta).

Urgell, o d'Andorra. La figura 10 demostra un cop més, però, que això ja no és així en la generació de parlants més joves: tal com vèiem a les figures 3 i 4, el procés de convergència amb l'estàndard ha provocat un anivellament —per pèrdua de part dels trets idiosincràtics— de la majoria de parlars nord-occidentals de Catalunya i Andorra. El contínuum dialectal, a la llum del que mostra la figura 10, queda clarament escapçat, fins i tot entre varietats geogràficament molt properes.

Arribats a aquest punt, i atès que tot indica que les varietats de català de la Franja s'han mantingut en una posició relativament estable al llarg de les últimes dècades, podríem considerar que aquestes varietats han evolucionat més aviat poc, i que són, per tant, varietats altament conservadores. Aquest plantejament, però, no respondria de cap de les maneres a la realitat dels fets. I és que cal tenir en compte que la relativa estabilitat dels parlars franjolins ho és *per contrast* amb un canvi lingüístic excepcional, el que han experimentat, *en termes quantitativus*, la resta de parlars nord-occidentals. Un canvi que Viaplana (1999: 116) no dubtava a titllar de «trepidant».

De fet, si admetem que les llengües són realitats vives en contínua evolució i considerem que la teorització d'Auer i Hinskens (1996: 17) recollida a la figura 2 és plausible, no ens quedarà altre remei que augmentar el zoom damunt les varietats de la Franja per cercar-hi traces de canvis recents. I això és el que farem en els propers apartats. En primer lloc, constatarem que les varietats franjolines no són pas tan conservadores com sembla a primer cop d'ull, sinó que, en l'àmbit dels increments verbals, per exemple, han evolucionat de manera autònoma en la mateixa direcció que ho estaven fent les varietats nord-occidentals del Principat a començaments del segle xx. La diferència entre els parlars de banda i banda de la frontera és que, mentre que al Principat l'expansió dels increments velar i palatal es va estroncar, primer, i revertir, després, a mesura que els models de prestigi van anar guanyant projecció pública, l'isolament de les varietats de la Franja respecte a les varietats de prestigi va impedir que s'hi produís aquest mateix estroncament. La fesomia dels parlars franjolins ens permetrà imaginar, doncs, com haurien pogut ser els parlars nord-occidentals de Catalunya i d'Andorra si el canvi lingüístic per raons de prestigi no hagués estat tan intens al llarg del segle xx.

A banda dels increments verbals, però, hi ha altres àmbits morfològics, com el de les combinacions de clítics pronominals, que també han evolucionat per factors interns. Concretament, a bona part de la Franja aquestes combinacions s'han reduït per simplificació paradigmàtica, i això, de retruc, ha comportat una certa homogeneïtzació dels parlars d'àmbit comarcal, com veurem més endavant.

Sembla clar, doncs, que les varietats franjolines han evolucionat al llarg de les últimes quatre generacions de parlants, i que ho han fet al marge de les varietats de prestigi de la llengua catalana. Darrerament, però, s'han detectat diversos processos de canvi motivats per factors externs, especialment per influència de l'estàndard de la llengua castellana, que és la veritable varietat de prestigi a la Franja. Alguns d'aquests canvis són: la substitució d'algunes combinacions de clítics pronominals autòctones per combinacions de la llengua castellana al nord de la Franja; una certa interferència lèxica a totes les comarques; i una tendència a reduir l'inventari fonemàtic per acostar-lo al de la llengua castellana, que es concreta en quatre punts: la tendència a anivellar les vocals /ɛ/, /ɔ/ a /e/, /o/; la tendència a desfonologitzar /z/; la tendència a desfonologitzar /N/; i la tendència a despalatalitzar /ʃ/.

És cert que, de tots aquests canvis, els únics que tenen un abast general són la interferència en el lèxic nuclear i la desfonologització de /ʎ/. També sabem, però, que es tracta d'innovacions que en altres indrets de parla catalana ja han esdevingut generals⁵ i que avancen molt ràpidament: entre els parlants més grans de la Franja, per exemple, no es registra cap pronúncia ieista, mentre que entre els parlants més joves la substitució del fonema /ʎ/ està molt avançada.

Si aquests canvis s'imposen com ha succeït en altres àrees de l'àmbit lingüístic, sembla que l'evolució d'aquestes varietats deixarà de deure's sobretot a factors interns i estarà motivada bàsicament per un factor extern: la influència de la llengua castellana. En aquest context, la creixent autonomització de la llengua per atracció a les varietats de prestigi sembla inevitable.

Malgrat tot, l'escapçament del contínuum nord-occidental també presenta una conseqüència positiva en termes sociolingüístics, i és que, si el principal procés de canvi motivat per raons de prestigi en les varietats franjolines és la convergència amb l'estàndard de la llengua espanyola, la difusió de l'estàndard català no s'hauria de rebre com una amenaça per als seus trets idiosincràtics, sinó més aviat com un element que en podria reforçar el prestigi. En aquest sentit, sembla que l'evolució actual de les varietats franjolines no tan sols no reforça el principal argument del secessionisme lingüístic aragonès, sinó que directament el desactiva: el despulla, en definitiva, de qualsevol suport empíric i el converteix en el que és, un argument polític fortament ideologitzat atiat per la catalonofòbia.

3. Factors interns. L'expansió dels increments velar i palatal: un cas d'evolució intrasistèmica autònoma en el conjunt de la Franja

Tal com indica el títol, en aquest apartat revisarem quina ha estat l'evolució dels increments verbals velar i palatal al llarg de quatre generacions

---

⁵ Montoya (2000) fa referència al tancament de les vocals /ɛ/ i /ɔ/ a la ciutat d'Alacant. A banda de l'alacantí, a més, es fa ressò d'alguns treballs que reporten aquest mateix procés de tancament a la Canyada de Biar —a l'Alt Vinalopó— i al Matarranya.

de parlants nord-occidentals, amb la intenció de demostrar que l'impacte de l'efecte frontera ha estat prou important com per propiciar evolucions divergents d'aquests segments morfològics en funció de la diferent adscripció administrativa —catalana o aragonesa— de les varietats estudiades.

3.1. Els increments velar i palatal:

veritables marques de subclasse verbal?

A partir de les dades del valencià estàndard i del català central, Viaplana (1984, 1986) va observar que la distribució del segment velar en els verbs del tipus *beure* —fins aleshores considerat irregular— era tan regular —i, doncs, predictable— com la del segment palatal en els verbs del tipus *servir*. En aquells moments, la majoria d'autors coincidien a dividir la tercera conjugació en dos grans grups de verbs: els *purs*, sense segment palatal i que seguien el model del verb *sentir*; i els *incoatius*, amb presència del segment palatal i que seguien el model del verb *servir*. La proposta de Viaplana (1984, 1986), molt coherent des del punt de vista de la descripció de les varietats examinades, va ser assimilar el segment velar que apareixia en alguns verbs de la segona conjugació al tractament que es donava al segment incoatiu dels verbs del tipus *servir* de la tercera conjugació. D'aquesta manera, les classes verbals II i III passaven a subdividir-se en sengles subclasses verbals: II [-EXT] i II [+EXT] —verbs del tipus *perdre* i *beure*, respectivament— i III [-EXT] i III [+EXT] —verbs del tipus *sentir* i *servir*, respectivament.

La consideració que els segments velar i palatal són increments verbals, segments morfològicament pertinents que actuen com a marcadors de «subclasse verbal», ha estat majoritàriament acceptada per la comunitat científica. Tanmateix, diversos autors han fet notar que la proposta de Viaplana no és aplicable a determinats parlars col·loquials: Clua (1998) defensa que, a dia d'avui, l'expansió del segment velar a *tots* els verbs de la segona conjugació en valencià no estàndard fa inviable dividir aquesta classe verbal en dues subclasses en virtut de la presència o absència d'aquest segment; per la seva banda, Perea (2003, 2006) afirma que tant el segment velar com el palatal han experimentat tradicionalment una doble tendència expansiva: a la difusió intraparadigmàtica, és a dir, a altres temps i modes de la mateixa subclasse verbal; i a la difusió interparadigmàtica, és a dir, a temps i modes d'altres (sub)classes verbals.

La principal hipòtesi d'aquest treball és que, semblantment al que ha succeït en valencià, els efectes de la tendència analògica per optimització morfosintàctica del paradigma poden haver afavorit una expansió dels increments velar i palatal a altres classes i subclasses verbals de les varietats de la Franja. Aquesta evolució —intrasistèmica, autònoma— contrastaria, de ser certa, amb l'estroncament de l'expansió i fins i tot amb la recessió d'aquests segments a Catalunya i a Andorra per efecte de l'anivellament a la varietat de prestigi. Tot seguit es detallen les principals conclusions de Valls (2013b), un treball que s'ocupa específicament d'aquesta qüestió, i es presenten dues taules il·lustratives del tipus d'evolució d'aquests segments registrada en alguns parlars de la Franja. Malauradament, per raons d'espai, no ens ha estat possible d'incloure les dades del conjunt de parlars nord-occidentals ni les dades desagregades per classe i subclasse verbal. Recomanem, doncs, la lectura de l'esmentat treball per aprofundir en l'anàlisi d'aquest punt, crucial perquè demostra d'una manera empírica l'impacte de l'efecte frontera en el contínuum nord-occidental.

3.2. Resultats

Arran de les dades analitzades a Valls (2013b), sembla que és possible afirmar, tal com fan Hinskens *et al.* (2005: 43), que «in situations of sustained isolation, internal tendencies have free play». En el cas concret del català nord-occidental, l'anàlisi de la distribució dels increments velar i palatal en quatre generacions de parlants demostra que l'augment de l'efecte-frontera entre els parlars de banda i banda dels límits administratius està afavorint la consolidació de determinades evolucions intrasistèmiques autònomes en el si dels parlars de la Franja. No és forassenyat suposar, doncs, que aquests parlars estan evolucionant tal com ho haurien fet la resta de parlars nord-occidentals si no s'haguessin vist influenciats per altres varietats de més prestigi: tradicionalment el català oriental central i, actualment, la varietat estàndard. De fet, aquesta influència ha estat prou gran com per aturar —i, fins i tot, capgirar— la tendència expansiva dels segments velar i palatal en la morfologia verbal regular que Perea (2003, 2006) assenyalava com un procés encara en curs al llarg del segle xx a Catalunya i Andorra.

Concretament, i pel que fa a l'increment velar, les dades mostren que en els darrers 80 anys la tendència a l'expansió interparadigmàtica d'aquest

segment ha anat en augment a la Franja: té una incidència notable a la Cv II [-EXT] i és realment notòria a les Cv III [-EXT] i III [+EXT]. De fet, es tracta d'un procés especialment actiu a la comarca del Matarranya i se ceneix força al principi de marcatge, ja que la presència del segment velar augmenta quasi sense excepció en totes les formes *marcades* d'aquestes tres classes verbals; en canvi, amb prou feines augmenta a les *no marcades*.⁶ L'augment generalitzat de la presència del segment velar en els verbs de la Franja es complementa, doncs, amb una major *densitat* d'aquest segment en els modes marcats —subjuntiu, imperatiu, gerundi— que en els no marcats —indicatiu, infinitiu. La taula 1, que recull tres exemples d'expansió interparadigmàtica del segment velar en dos parlars del Matarranya, il·lustra aquesta evolució cenyida al principi de marcatge.

La situació a la Franja és, en canvi, antagònica als processos en curs a la resta de parlars nord-occidentals. A Catalunya i a Andorra, el segment velar es troba en clara recessió en totes aquelles formes patrimonials en què la presència d'aquest increment difereix de l'estàndard.

TAULA 1
EXEMPLES D'EXPANSIÓ INTERPARADIGMÀTICA
DEL SEGMENT VELAR AL MATARRANYA

Classe i temps verbal	Localitat	F4 / F3	F2 / F1
Cv II [-EXT] IS	La Portellada	per'ðera	perde'ÿera
Cv III [-EXT] IS	Vall-de-roures, la Portellada	sen'tira	senti'ÿera
Cv III [+EXT] PS	Vall-de-roures, la Portellada	ser'βim	serβi'ÿam

Pel que fa al segment palatal, els resultats mostren novament que hi ha una tendència a l'expansió interparadigmàtica a la Franja, especialment activa a la Llitera i al Baix Cinca —veg. la taula 2. A més, i contràriament al que succeeix en el cas del segment velar, en aquesta àrea també s'està produint una expansió intraparadigmàtica del segment palatal a altres

⁶ Perea (2003: 415) ja va fer notar que la tendència analògica que és a la base de la difusió del segment velar solia actuar en associació amb el *principi de marcatge*, de manera que «el caràcter marcat del gerundi i del participi respecte de l'infinitiu o del subjuntiu enfront de l'indicatiu potencien la velarització dels primers».

temps i persones de la Cv III [+EXT], sobretot al PS. En la resta de parlars nord-occidentals, en canvi, la tendència és la mateixa que vèiem anteriorment: a l'anivellament amb l'estàndard.

TAULA 2
 EXEMPLES D'EXPANSIÓ INTERPARADIGMÀTICA I INTRAPARADIGMÀTICA
 DEL SEGMENT PALATAL A LA LLITERA I AL BAIX CINCA

Classe i temps verbal	Localitat	F4 / F3	F2 / F1
Cv III [-EXT] PI	Camporells, Tamarit, Fraga, Vilella	'sinto	sen'tisko
Cv III [-EXT] PS	Camporells, Tamarit, Fraga, Vilella	'sinta 'sintɛ	sen'tiska sen'tiskɛ
Cv III [+EXT] IS	Fraga	sen'tisɛ	sentis'kesɛ
Cv III [+EXT] IMP	Fraga, Vilella	ser'βim	serβis'kem

L'anàlisi de la distribució dels increments velar i palatal al llarg de quatre generacions de parlants ens ha permès constatar, des d'una òptica qualitativa, el que les dades quantitatives no permetien copsar: que l'augment de la distància lingüística entre les varietats de banda i banda de la frontera administrativa no es deu pas exclusivament al procés d'advergència amb l'estàndard que pateixen els parlars nord-occidentals de Catalunya i Andorra, sinó també a l'evolució intrasistèmica autònoma dels parlars franjolins. En el proper apartat aprofundirem en aquesta línia de recerca parant atenció a l'evolució d'uns altres segments morfològics: les combinacions de clítics pronominals. En aquest cas, però, el motor del canvi no seran exclusivament factors de tipus intern, sinó que al nord de la Franja el canvi estarà motivat especialment per un factor extern: la influència de la llengua castellana.

4. Factors interns i externs. Processos de canvi en les combinacions de clítics pronominals a la Franja

4.1. Corpus i metodologia

Aquest treball es basa en les dades de quaranta-vuit informants provinents de les comarques de la Ribagorça, la Llitera, el Baix Cinca i el Matarranya, entrevistats per la investigadora Mar Massanell entre els anys

1995 i 1996.⁷ En total, es van entrevistar sis informants per localitat, dividits regularment en tres franges d'edat, i es van tenir en compte dues localitats per comarca: la capital —Benavarri, Tamarit de Llitera, Fraga i Vall-de-roures— i una localitat més petita de cada àmbit comarcal —Tolba, Camporrells, Vilella de Cinca i la Portellada, respectivament. Aquests informants són els mateixos que integren les tres franges de més edat —F4, F3 i F2— del corpus descrit a §2.1. De cada informant es van obtenir un total de quaranta-vuit combinacions de datiu de tercera persona més acusatiu, de manera que el corpus en què es basa aquest estudi consta de 2.304 combinacions binàries de clítics pronominals, a les quals s'han afegit 240 combinacions procedents de cinc varietats afegides posteriorment: en primer lloc, l'estàndard sancionat per l'IEC amb fonètica central i amb fonètica nord-occidental; en segon lloc, dues varietats col·loquials, una amb fonètica central i una altra amb fonètica nord-occidental; i, finalment, una cinquena varietat corresponent a l'estàndard espanyol sancionat per la RAE. Les combinacions de clítics que s'han tingut en compte es demanaven en posició proclítica seguida de consonant (C) i de vocal (V), i en posició enclítica precedida de consonant o semivocal (C/W) i de vocal (V), i són les següents: acusatiu masculí i femení singular més datiu singular, acusatiu masculí i femení plural més datiu singular, acusatiu masculí i femení singular més datiu plural, acusatiu masculí i femení plural més datiu plural, acusatiu partitiu més datiu singular i plural, i acusatiu neutre més datiu singular i plural.

L'anàlisi del corpus s'ha dut a terme mitjançant una combinació de mètodes quantitius i qualitius. En primer lloc, s'ha procedit a calcular la distància fonètica entre les 53 varietats objecte d'estudi mitjançant l'aplicació parcial d'un sistema dialectomètric de validesa contrastada:

---

7 Com s'observa, les dades que es presenten són de fa dues dècades. Tot i que caldrà tenir ben present aquest decalatge temporal entre la recollida de les dades i les conclusions d'aquest treball, sabem que els processos de canvi en curs a mitjan anys 90 en altres àmbits de la llengua —morfològics, fonològics i lèxics— han tingut continuïtat en l'actualitat, perquè per a tots aquests àmbits comptem amb dades recents d'una quarta franja d'edat. Tot i que malauradament no disposem d'aquestes dades actualitzades en l'àmbit de les combinacions de clítics, no hi ha cap raó que ens faci pensar que s'hagin comportat de manera diferent de la resta d'àmbits estudiats.

l'MCOD.⁸ Així doncs, s'han segmentat i alineat les dades fonètiques de totes les varietats, i tot seguit s'hi ha aplicat la següent mesura de càlcul de la distància fonètica:

$$dist(i, j) = \frac{\sum_{k=1}^{long} dif_k(i, j)}{long} \times 100$$

És a dir, la distància lingüística entre dues varietats (i, j) és igual al sumatori (Σ) de les diferències en relació a una variable k entre les varietats (i, j), dividit per *long*, que és la longitud —o nombre de sons— de cada segment morfològic comparat, i multiplicat per 100.

Un cop obtinguda la matriu de distàncies, s'ha recorregut a una tècnica de classificació de les varietats i de visualització de la distància fonètica que permet obtenir una visió global del canvi lingüístic en termes quantitius: l'anàlisi de conglomerats, que proporciona una classificació jeràrquica binària de les diferents varietats en funció del seu grau de similitud. L'algorisme de clusterització utilitzat ha estat l'UPGMA, i la dialectometrització de les dades s'ha dut a terme amb el programa d'anàlisi multivariant GINKGO del Departament de Biologia Vegetal de la Universitat de Barcelona.⁹

A més, però, s'han elaborat sis taules —de les quals, per raons d'espai, només se'n presenten dues tot seguit— per analitzar com es concreten en les realitzacions dels parlants els processos de canvi detectats gràcies a les tècniques dialectomètriques. La resta de taules i les anàlisis corresponents es poden trobar a Valls (en premsa). Aquestes taules no només permetran presentar una primera aproximació descriptiva als diferents sistemes de combinacions de clítics pronominals de la Franja, sinó que també permetran analitzar la vigència i l'evolució d'aquests sistemes al llarg de tres generacions de parlants franjolins.

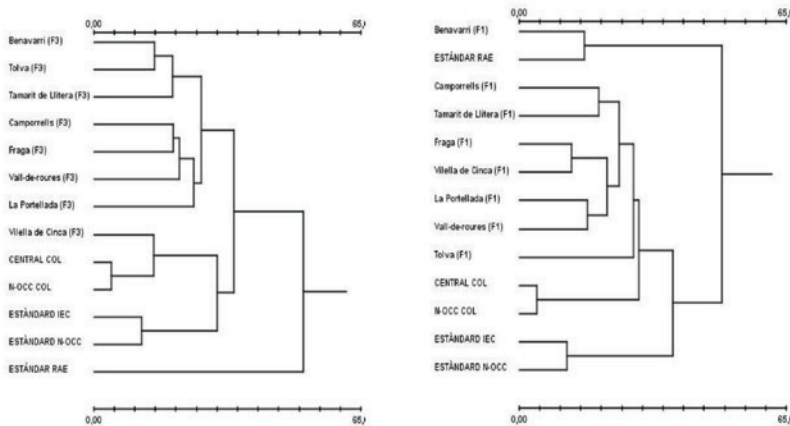
---

8 Veg. Valls (2013: 52) per aprofundir en el funcionament d'aquest sistema d'anàlisi dialectomètrica desenvolupat a la Universitat de Barcelona.

9 Disponible en línia a <<http://biodiver.bio.ub.es/ginkgo>> [consulta realitzada el 02/03/2017].

4.2. Resultats

Les figures 11 i 12 mostren els principals agrupaments que resulten de calcular la distància fonètica entre les varietats dels parlants franjolinis més grans (F3) i més joves (F1), respectivament. Com més semblants són dues varietats o conjunts de varietats, més a l'esquerra s'ajunten; per contra, com més diferents són dos parlars o grups de parlars, més a la dreta s'ajunten.

Figures 11 i 12. Dendrogrames corresponents als parlants més grans (F3, a l'esquerra) i més joves (F1, a la dreta). Índexs Pearson de distància cofenètica: 0.895 i 0.923.

El primer que es desprèn de la figura 11 és que, si més no en l'àmbit de les combinacions de clítics pronominals, hi ha un grup de varietats septentrionals i centrals —Benavarrí, Tolva i Tamarit de Llitera— i un altre grup de varietats centrals i meridionals —Camporrells, Fraga, Vall-de-roques i la Portellada— que formen dos clústers diferenciats en el contínuum del català nord-occidental. La varietat de Vilella de Cinca, en canvi, no s'agrupa amb cap de les varietats anteriors —ni tan sols amb la de Fraga, molt propera geogràficament. Tot i que d'entrada aquest fet podria sobtar, un cop d'ull a les dades permet adonar-se que, de fet, la varietat de Vilella de Cinca presenta unes particularitats molt marcades en la morfologia d'alguns clítics: a diferència de la resta de varietats nord-occidentals, per exemple, el clíctic d'acusatiu plural masculí no és *los*, sinó *els*. Com que aquest clíctic té un pes molt important en el corpus estudiat, en aquest àmbit el parlar de la gent gran de Vilella de Cinca presenta més

semblances amb els parlars centrals i nord-occidentals col·loquials —que s'ha considerat que també empen la forma *els*— que no pas amb els parlars nord-occidentals de la resta de localitats estudiades.

La figura 12, en canvi, presenta un panorama força diferent, tot i que entre la generació dels parlants més grans i la dels més joves només han passat una seixantena d'anys. Concretament, salten a la vista tres canvis importants: en primer lloc, es fa evident que la varietat de Benavarri s'ha castellanitzat a un ritme molt ràpid, perquè la varietat amb la qual s'agrupa ja no és pas Tolba, com succeïa a la figura 11, sinó l'estàndard espanyol. Aquest fet sembla indicar que, si més no en l'àmbit de les combinacions de clítics, la pressió del castellà ha estat prou important com per fer que els parlants més joves hagin abandonat el sistema de combinacions dels avis i hagin adoptat un sistema gairebé calcat al de la llengua castellana.

En segon lloc, sembla que alguns dels factors que han impulsat els grans canvis socials del segle xx, com la mobilitat, podrien haver afavorit una reorganització dels sistemes de combinacions de clítics pronominals que ha donat lloc a un conjunt de sistemes més o menys homogenis d'abast comarcal. En efecte, entre els parlants més joves ja no és possible detectar l'existència de dos grups de varietats més o menys properes, sinó que emergeixen fins a tres grups estables d'àmbit comarcal: un per a les varietats de la Llitera, un altre corresponent a les del Baix Cinca i un altre amb els parlars del Matarranya. Tolba, finalment, no s'agrupa amb cap altra varietat a causa de la castellanització ja esmentada de Benavarri.

Finalment, i a causa d'aquest mateix procés de reorganització interna, s'observa com la varietat de Vilella de Cinca s'allunya prou de les varietats centrals i nord-occidentals col·loquials com per agrupar-se, ara sí, amb la varietat de Fraga.

En definitiva, doncs, sembla que, des d'una òptica quantitativa, es podria parlar de dos processos de canvi en curs a la Franja en l'àmbit de les combinacions de clítics: d'una banda, un procés d'acostament al castellà circumscrit a la varietat de Benavarri; i, d'altra banda, un procés més general de reorganització paradigmàtica que ha acabat donant lloc a diferents sistemes d'abast comarcal. Tot seguit es presenten dues taules que demostren l'abast d'aquests dos processos a partir de les dades obtingudes dels 48 informants del corpus.

TAULA 3
 COMBINACIONS DE CLÍTIC ACUSATIU MASCULÍ
 I FEMENÍ SINGULAR MÉS DATIU SINGULAR

	F3		F1	
	L'HI	LA HI	L'HI	LA HI
Benavarri	loj	laj	sel	sela
Tolba	loj	laj	loj / sel / li	laj / sela / li
Tamarit de Llitera	laj	laj	=	=
Camporrells	laj	laj	=	=
Fraga	laj	laj	li	li
Vilella de Cinca	li	li	=	=
Vall-de-roures	laj	laj	laj / li	laj / li
La Portellada	loj	laj	laj / li	laj / li

La taula 3 mostra aquells casos en què un acusatiu masculí o femení singular es combina amb un datiu singular: *(ell) compra el conte al nen > l'hi compra; (ella) compra la nina a la nena > la hi compra*.¹⁰ De la taula 3 se'n desprenen diverses observacions rellevants:

La diferència morfològica de gènere en el clític d'acusatiu ([loj] / [laj] *compra*) només es manté entre els parlants d'edat més avançada als dos extrems de la Franja. En tots dos casos, però, el sistema tradicional es troba en recessió: a la Ribagorça —principalment a Benavarri i en menor mesura a Tolba—, a causa de la pressió de la llengua castellana —els parlants n'han adaptat el sistema, que ha esdevingut [sel] / [sela] *compra*—; a la Portellada, en canvi, la tendència és a neutralitzar el gènere substituint les formes amb morf de gènere masculí per la forma [laj] —que de fet és la no marcada per designar ambdós gèneres a la majoria de parlars franjolins— o fins i tot per la forma [li], pròpia dels parlars centrals col·loquials.

¹⁰ Com és sabut, l'estàndard no fa distincions de gènere en els clítics de datiu: *li* és la forma pròpia del singular i *els*, la del plural. Tanmateix, hem optat per incloure sistemàticament un exemple amb datiu masculí i un exemple amb datiu femení perquè, tal com es pot veure a la taula 4, en casos puntuals algunes varietats sí que presenten una marca de gènere en el datiu.

De fet, sembla que a les comarques del centre i del sud de la Franja —bàsicament al Baix Cinca i al Matarranya—, tendeixen precisament a substituir la forma no marcada per al masculí i el femení, [laj] ((*ell*) compra el conte al nen > [laj] compra; (*ella*) compra la nina a la nena > [laj] compra), per la forma [li]: a Vilella de Cinca, aquesta és l'única forma viva entre els parlants de totes les edats; a Fraga, la substitució de [laj] per [li] ja és total entre els joves; i a Vall-de-roures i a la Portellada, la presència de [li] cada cop sovinteja més entre els parlants de la F1 —potser en menor mesura en aquesta darrera localitat, perquè els joves semblen estar reproduint, a costa d'abandonar la forma [loj] per al masculí, el model vigent fins no fa gaire a la capital, Vall-de-roures, que consistia a utilitzar [laj] per a tots dos gèneres.

A la Llitera, sembla que l'estabilitat és total: ni es detecta cap mena de pressió del castellà, ni sembla que hi estigui actuant el procés de substitució de [laj] per [li] que s'ha detectat en els altres parlars del centre i sud de la Franja.

TAULA 4
COMBINACIONS DE CLÍTIC ACUSATIU MASCULÍ
I FEMENÍ SINGULAR MÉS DATIU PLURAL

	F3		F1	
	ELS EL	ELS LA	ELS EL	ELS LA
Benavarri	lozje	lazje	sel	sela
Tolba	lozje	lazje	loj / li	laj / li
Tamarit	lozje	lezje	laj	laj
Camporrells	losi / lozu	losi / lozu	laj	laj
Fraga	lozi / lizi	lozi / lizi	lis / li	lis / li
Vilella de Cinca	elzi	elzi	lis / li	lis / li
Vall-de-roures	lozu / laj	lozu / laj	lozu / li	lozu / laj / li
La Portellada	lozu	lozu	laj / li	laj / li

La taula 4 mostra aquells casos en què un acusatiu masculí o femení singular es combina amb un datiu plural: (*ell*) compra el conte als nens > *els el compra*; (*ella*) compra la nina a les nenes > *els la compra*. De la taula 4 se'n desprenen diverses observacions rellevants:

La pressió del castellà només incideix en la morfologia dels clítics a Benavarri.

En les varietats ribagorçanes més properes a la frontera lingüística —Benavarri, Tolba i Tamarit de Llitera—, sembla que aquesta combinació adopta una forma insòlita, atès que es manté la marca de gènere: per a l'oració (*ella*) *compra la nina a les nenes*, a la Ribagorça i a Tamarit de Llitera diuen respectivament, [lazje] *compra* i [lezje] *compra* —en contrast amb les formes [lozu] i [lozi] que designen tots dos gèneres a la resta de varietats franjolines.

Hi ha una tendència molt clara a la simplificació paradigmàtica entre els parlants joves que consisteix a adoptar les formes del datiu singular per expressar també les combinacions amb un datiu plural. Aquesta neutralització de nombre està plenament consolidada a la meitat nord de la Franja —tant a la Ribagorça com a la Llitera— i també està força avançada al Baix Cinca i al Matarranya, on tanmateix encara és possible trobar algun morf corresponent al morfema tradicional de plural entre els parlants joves.

En consonància amb aquest procés de canvi, es detecta, també, una tendència a la neutralització de les diferències de gènere entre els parlants de la F1 de totes les localitats. Tal com recollia la taula 3, [laj] s'ha expandit a la Llitera i al Matarranya —en aquest darrer cas en competència amb [li], que és la forma que s'ha imposat al Baix Cinca. La diferència de gènere en l'acusatiu només es manté amb una certa vitalitat a Tolba, on tanmateix [li] també comença a designar les combinacions amb un acusatiu teòricament plural.

4.3. Conclusions

La primera conclusió que es desprèn d'aquest treball és que la major estabilitat dels parlars de la Franja detectada en estudis anteriors en relació amb la resta de parlars nord-occidentals no pot fer perdre de vista que en determinats àmbits l'evolució de les varietats franjolines ha estat molt notable. A §3.2 ja hem constatat que en moltes d'aquestes varietats els increments velar i palatal s'han expandit de manera molt notable i, també en l'àmbit de la morfologia, aquest treball ha demostrat que les varietats franjolines estan evolucionant en sentits divergents en funció del pes que hi tenen diferents factors interns i externs de la llengua:

En primer lloc, sembla que a Benavarri i, en menor mesura, a Tolba, hi ha un factor extern que està contribuint a modificar la morfologia de les combinacions de clítics: la pressió de la llengua castellana. En la resta de varietats, en canvi —veg. Valls (en premsa)—, aquesta pressió només repercuteix de forma directa en la reducció de l'ús de l'acusatiu partitiu entre els parlants més joves.

En segon lloc, sembla que a la resta de varietats s'estan produint diferents processos de simplificació paradigmàtica:

Un procés de neutralització de gènere allà on encara hi ha marques de gènere en els acusatius singulars en favor d'una única forma tant per al masculí com per al femení.

Un procés de neutralització de nombre en favor d'una única forma [li] tant per a les combinacions amb un datiu singular com amb un datiu plural.

Malgrat que totes aquestes evolucions intrasistèmiques autònomes afecten en major o menor mesura totes les varietats de la Franja tret de Benavarri, sembla que des d'una òptica quantitativa el canvi més destacat entre els parlants de la F3 i de la F1 és el sorgiment de diferents grups de parlars més o menys semblants d'abast comarcal. Una vegada més, doncs, podríem trobar-nos davant d'una fragmentació del contínuum nord-occidental afavorida per factors externs de tipus sociopolític. En el proper apartat aprofundirem en la influència d'aquests factors externs —bàsicament la pressió de la llengua castellana— en la fonologia i el lèxic de les varietats de la Franja.

5. Factors externs. Reducció de l'inventari fonemàtic i interferència lèxica

5.1. Corpus

Els resultats sobre la reducció de l'inventari fonemàtic que es presenten a continuació s'han extret del corpus descrit a §2.1. Els resultats sobre la interferència lèxica en les varietats franjolines, en canvi, es basen en una part d'aquest corpus que no s'havia explotat fins al moment: concretament, en 349 ítems obtinguts de cada informant que contenen informació sobre

aspectes de la flexió nominal, la flexió verbal irregular, el lèxic nuclear, la fonologia i la morfologia de les varietats estudiades.¹¹

5.2. Canvis en l'inventari fonemàtic

Els processos de canvi que es descriuen a continuació afecten especialment algunes varietats pertanyents a l'àmbit del ribagorçà i la localitat de Fraga, al Baix Cinca, i suggereixen, en coherència amb el que hem vist que succeïa en les combinacions de clítics pronominals, que la pressió de la llengua castellana és més important al nord de la Franja que no pas al sud —amb l'excepció de l'àrea fronterera del Mesquí-Bergantes, on les competències lingüístiques en català són avui les més baixes de tota la Franja (Seminari Aragonès de Sociolingüística, 2017: 32).

El primer fenomen de pèrdua estructural per acostament a l'inventari fonemàtic de la llengua castellana que es detecta en el corpus és l'anivellament de les vocals mitjanes baixes /ɛ/ i /ɔ/ a les vocals mitjanes altes /e/ i /o/. Aquest canvi s'ha recollit en els dos parlants més joves de Benavarri i en un dels dos parlants de la F1 de Camporrells, i de consolidar-se donaria com a resultat un inventari vocàlic tònic de només cinc vocals, idèntic al de la llengua castellana.

En segon lloc, el corpus també ha permès constatar que a la localitat de Fraga avança amb força un procés de desfonologització de /z/, que podria ser el primer pas perquè el parlar d'aquesta localitat tendís a apitjar-se, tal com devien fer històricament els parlars ribagorçans de la Ribagorça i la Llitera, més al nord. Aquest fenomen de substitució de /z/ per /s/ és sistemàtic en tres dels vuit parlants enquestats de Fraga: un parlant de la F3 i els dos parlants més joves.

En tercer lloc, i també a Fraga, hem detectat una tendència a la desfonologització de /ʃ/ que apareix en cinc dels sis parlants enquestats de les tres generacions més joves; no hi ha cap ocurrència d'aquest procés, en canvi, entre els parlants més grans. En presentem alguns exemples a la taula 5.

---

11 Actualment estem explotant aquest corpus de 68.753 nous ítems en el marc del projecte *L'autonomització de la llengua a la cruïlla catalanoaragonesa*, que l'any 2016 va ser mereixedor de la V Beca Joan Veny de l'Institut Ramon Muntaner.

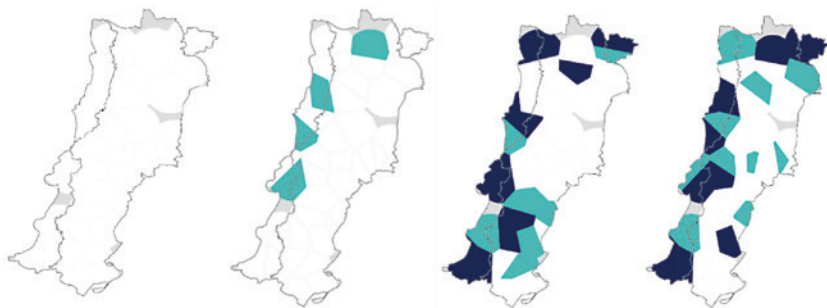
TAULA 5
 REALITZACIONS DEL FONEMA /ʃ/ EN SET POSICIONS CONTEXTUALS
 PER PART DELS VUIT INFORMANTS DE FRAGA. EL COLOR GRIS
 INDICA LA PRESENCIA DE FORMES DESPALATALITZADES

	á._V	é._V	ó._V	ú._V	é_#	ó_#	ú_#
Fraga (1)	['kajfa]	['kejfe]	['kojse]	['kujfe]	['pejs]	['kojs]	['flujs]
Fraga (2)	['kapsa]	['kejfa]	['kojfa]	['muzlo]	['pejʃ]	['kojʃ]	['fruʃj]
Fraga (3)	['kajfe]	['kejfe]	['kojse]	['kujse]	['pejs]	['kojs]	['frujs]
Fraga (4)	['kajfe]	['kejfe]	['kojse]	['kujse]	['pejs]	['kojs]	['frujs]
Fraga (5)	['kajfe]	['kejfe]	['kojse]	['kujfe]	['pejs]	['kojs]	['frujs]
Fraga (6)	['kajfe]	['kejfe]	['kojse]	['kujfe]	['pejs]	['kojs]	['frujs]
Fraga (7)	['kajfe]	['kejfe]	['kojse]	['kujfe]	['pejʃ]	['kojʃ]	['fruʃj]
Fraga (8)	['kajfa]	['kejfe]	['kojse]	['kujfe]	['pejʃ]	['kojʃ]	['fruʃj]

Tot i que la magror de les dades presentades impedeix formular afirmacions taxatives, sembla que la taula 5 dóna indicis d'un possible procés de despalatalització de /ʃ/ a la localitat de Fraga. Aquest canvi hauria començat en posició final absoluta de mot —els parlants de la F3 només despalatalitzen en aquest context, i només de manera ocasional—, es veuria afavorit per l'adjacència d'una vocal velar i s'hauria de desvincular de la despalatalització històrica de /ʃ/ en els increments verbals palatals —del tipus *servisso* o *servisco*—, atès que, tret del fragatí, les varietats nord-occidentals que presenten increments del tipus [is] o [isk] mantenen el so [ʃ] en tots els altres mots de la llengua.

Finalment, el corpus també permet constatar, aquest cop d'una manera més general, que el fonema /ʎ/ està desapareixent entre els parlants més joves de la Franja. Com es desprèn de les figures 13, 14, 15 i 16, aquest fenomen no és exclusiu dels parlars franjolins, però la Franja és, de tot l'àmbit del nord-occidental, l'àrea en què el canvi de /ʎ/ per /j/ s'ha produït d'una manera més ràpida i sistemàtica.¹²

12 La pèrdua d'aquest fonema és un fenomen general i força recent a les llengües romàniques de l'Estat espanyol que el presentaven. Frago (1978: 8) afirma que «nos

Figures 13, 14, 15 i 16. Mapa de distribució del fonema /j/ —de color blau— en els contextos de /k/ etimològica entre els parlants de la F4, la F3, la F2 i la F1, respectivament.

5.3. Interferència lèxica

En el nivell lèxic, l'estudi del corpus ha permès detectar una mínima influència de la llengua catalana estàndard en alguns dels informants. Si més no, sembla que alguns castellanismes històrics, arrelats ja entre els parlants més grans, podrien estar sent substituïts per mots més propers a les formes estàndard. És el cas de [ˈmɔβje] ‘moble’, tradicionalment pronunciat [ˈmweβle] a Benavarrí i Tolba; de [reˈlotʃe] ‘rellotge’, normalment [reˈloχ] a Benavarrí; de [ˈmestre] ‘mestre’, habitualment [maˈestro] a Camporrells; i de [ˈjapis] ‘llapis’, normalment [lapiˈθero] entre els més grans a Fraga.

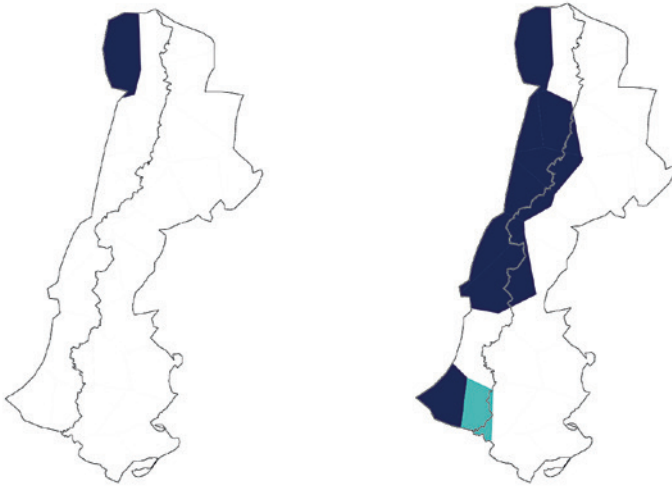
En el mateix sentit, alguns informants semblen haver substituït algunes pronúncies tradicionals per pronúncies més acostades a la varietat estàndard. Així, per exemple, s'ha recollit la forma [ˈaβre] ‘arbre’ en comptes de la pronúncia tradicional [ˈarβel] a Tolba (però [ˈarβel] > [ˈarβol] a

---

atreveríamos a situar en los dos últimos decenios este hecho lingüístico [*ja que*] cuando en 1951 publica Amado Alonso su trabajo sobre ‘La *ll* y sus alteraciones en España y América’, podía afirmar el mantenimiento de la oposición /j/ - /y/ en esta área y precisar a continuación: ‘Yo soy navarro y no tengo noticia de yeísmo en ningún pueblo de mi provincia’. A la misma conclusión llegaba en 1964 Navarro Tomás al ordenar los correspondientes datos del ALPI. Desde entonces las cosas han cambiado sensiblemente y hoy no podría repetirse lo mismo [*ja que s'està produint*] un pujante afloramiento del yeísmo en las generaciones más jóvenes». Per la seva banda, Dubert (2017) considera que la penetració del ieisme a Galícia és una «innovació originada por interferencia del castellano [...] muy reciente y extraordinariamente rápida».

Benavari); [po'wet] 'pouet' en comptes de [po'βet] a Vilella de Cinca o Vall-de-roures (però [po'βet] > [po'θito] a Fraga); o [ar'mari] 'armari' en comptes d'[al'mari] a Tolba i Tamarit de Llitera.

La realitat és, però, que la majoria de pronúncies populars s'han anivellat a través del castellà, tal com recullen les figures 17 i 18. De la munió de pronúncies patrimonials per designar l'*Erinaceus europaeus* 'eriçó', entre les quals [esteri'so] a Fraga, [azðeri'so] a Vilella de Cinca o [ari'so] a Vall-de-roures, la que ha prosperat entre els més joves ha estat precisament la pronúncia castellana, [e'riθo].

Figures 17 i 18. Mapa de distribució de la pronúncia [e'riθo] 'eriçó' entre els parlants de la F4 i de la F1.

D'altra banda, els parlants més joves utilitzen una quantitat creixent de manlleus del castellà, molt pocs dels quals es poden considerar castellanismes històrics. N'esmentem alguns a l'espera de presentar, d'aquí uns mesos, un estudi més detallat sobre la interferència lèxica en els parlars de la Franja: *enero, mayo, jueves, siesta, médico, cenizas, ejército, herida, surco, cebolla, pimiento, alcachofa, naranjo, herradura, buey, cuernos, queso, sartén, embudo, abridor, botijo, suelo, erizo, lobo, elefante, jaula, sacar, pillar, silbar, secar, redondo, pozo*. Les figures 19 i 20 recullen la distribució de la pronúncia ['χawla] 'gàbia' entre els parlants més grans i més joves de les

comarques frontereres entre Catalunya i l'Aragó. Com s'observa —ho hem vist també a les figures 17 i 18—, la frontera política sembla que actua novament de dic de contenció davant la penetració de termes provinents de la llengua castellana, ja que en els casos esmentats els únics parlants lèxicament interferits són habitants de la Franja. A més, es detecta novament una tendència que s'ha anat repetint al llarg d'aquest apartat: talment com succeïa en el cas de la reducció de l'inventari fonemàtic, sembla que la castellanització lèxica és més important a la Ribagorça que al Baix Cinca i la Llitera, i que és encara menys profunda al Matarranya.

Figures 19 i 20. Mapa de distribució de la pronúncia [χ awla] 'gàbia' entre els parlants de la F4 i de la F1.

6. Conclusions

En aquest treball hem intentat demostrar que actualment els parlars de la Franja estan modificant la seva fesomia a causa de factors interns i externs a un ritme força accelerat. Dels canvis que hem descrit, n'hi ha dos que es poden considerar clarament processos de reorganització interna de la llengua: l'expansió dels increments velar i palatal, d'una banda; i la simplificació de les combinacions de clítics pronominals, de l'altra. En aquest darrer cas, tanmateix, sembla que al nord de la Franja —bàsicament a la varietat de Benavarri— el canvi es podria deure a un factor essencialment

extern: la pressió de la llengua castellana, que també és, com hem vist, el principal motor del canvi en els nivells fonològic i lèxic entre les generacions de parlants més joves.

Aquesta situació és un reflex de la complexitat del panorama sociolingüístic franjolí, unes comarques on fa menys de dues dècades el català era la llengua d'ús habitual de la majoria de la població (Sorolla, 2015: 85) i que ara, en canvi, es troben immerses en l'inici d'un procés de substitució lingüística a causa dels canvis en la composició demolingüística de les noves generacions (Sorolla, 2016: 77). Unes comarques, doncs, on el coixí de parlants encara és prou important com perquè la llengua evolucioni de manera autònoma, però que corren el risc que el castellà s'acabi convertint en el principal motor del canvi lingüístic a mesura que minvi la vitalitat etnolingüística de la llengua catalana.

Caldrà estar ben amatents, doncs, a l'hora d'avaluar les minses mesures de normalització lingüística impulsades pel govern regional i les institucions locals, perquè per ara el futur al qual semblen abocades aquestes varietats —un futur en el qual cada vegada menys parlants joves faran servir unes varietats més interferides— és més aviat galdós. Revertir les tendències detectades en aquest i altres treballs recents hauria de ser el principal propòsit d'unes administracions que, després de moltes legislatures de contraplani-ficació lingüística, semblen més predisposades a vetllar pel patrimoni lingüístic de l'Aragó. No s'hi val a confiar-se, però. Al capdavant, probablement, caldrà un cop més que siguin els parlants del territori els que reclamin una acció política que fins a dia d'avui els ha estat sistemàticament negada.

7. Cloenda: el català de la Franja, entre dues paradoxes

No és cap casualitat que al llarg d'aquests darrers mesos una munió de veus s'hagin alçat per reclamar al govern de l'Aragó una intervenció pública urgent que contribueixi a dignificar unes varietats de la llengua catalana, les de la Franja, que han perdut bona part de la seva vitalitat etnolingüística del tombant de segle ençà. Veus com les de Mercè Ibarz¹³

---

¹³ Veg. «Català a la Franja», disponible a <<http://www.vilaweb.cat/noticies/catala-la-franja>> [consulta realitzada el 02/03/2017].

o Natxo Sorolla¹⁴ han alertat recentment del risc de substitució lingüística que corre el català a l'Aragó, especialment arran de la constatació que perilla la transmissió intergeneracional de la llengua en les parelles autòctones amb fills i que la llengua de relació entre els joves catalanoparlants comença a ser el castellà en una proporció força elevada. Per tot plegat, entitats com l'Institut d'Estudis del Baix Cinca han arribat a fer una crida per salvar el català de la Franja,¹⁵ amb la intenció de somoure consciències i pressionar unes administracions autonòmiques que, en paraules de Joaquim Gibert,¹⁶ han promogut un «lingüicidi legal».

Davant del repte de capgirar una situació sociolingüística tan adversa, fruit de dècades de contraplanificació lingüística, hom podria pensar que la qüestió de la qualitat de la llengua que parlen els franjolins és secundària, subalterna. No ho compartim en absolut. En un context de progressiva minorització demolingüística dels catalanoparlants, cal que els franjolins percebin la llengua catalana com una eina útil, necessària, pròpia i prestigiosa. Cal, doncs, no només enterrar el terme *chapurriau* —com sembla que estan fent sense complexos les noves generacions—, sinó també eliminar de l'imaginari col·lectiu tots els prejudicis que aquesta denominació duu associats, a saber: que el que es parla als pobles de la Franja és una barreja de català i de castellà; i que els parlars són locals i, per tant, inútils per comunicar-se amb persones alienes a l'entorn més immediat.

Per això ens semblen tan preocupants, d'una banda, els indicis que assenyalen una progressiva degradació dels trets propis de les varietats franjolines en favor de solucions adoptades del castellà; i, de l'altra, la tendència de les varietats nord-occidentals de banda i banda de la frontera administrativa a divergir cada vegada més.

---

14 Veg. «Un estudi alerta sobre la supervivència del català a la Franja», disponible a <<http://www.vilaweb.cat/noticies/un-informe-alerta-sobre-la-supervivencia-del-catala-la-franja>> [consulta realitzada el 02/03/2017].

15 Veg. «SOS pel català a la Franja», disponible a <<http://movimentfranjoli.blogspot.com.es/2016/02/sos-pel-catala-la-franja-en-el-dia.html?pref=tw>> [consulta realitzada el 02/03/2017].

16 Veg. «Entrevista a Joaquim Gibert», disponible a <<http://movimentfranjoli.blogspot.com.es/2016/10/la-franja-esta-patint-un-linguicidi.html>> [consulta realitzada el 02/03/2017].

En relació al primer d'aquests punts, durant aquest article hem pogut constatar que en diversos indrets de la Franja s'estan produint canvis lingüístics que afecten la fonologia de les varietats autòctones —i, per tant, la sonoritat d'aquestes varietats, que no deixa de ser un dels elements que més influeix en la percepció dels parlants i, de retruc, en el prestigi associat a aquestes varietats. Paral·lelament a l'extensió d'aquests canvis, que com hem vist són unidireccionals i tendeixen a escurçar la distància lingüística entre les varietats franjolines i el castellà, s'està produint una notable penetració de termes provinents d'aquesta llengua en el lèxic nuclear del català de la Franja. Mots com *sacar*, *enero*, *cebolla*, *pimiento*, *buey*, *erizo*, *lobo* o *jaula*, que no formen part del grup de manlleus històrics del castellà en aquestes varietats, són d'ús habitual entre els parlants més joves d'algunes comarques en detriment de les formes autòctones. En alguns casos, fins i tot, aquests mots estan tan consolidats que els parlants els han adaptat a la morfologia catalana: ell *pedís* (del verb *pedir* 'demandar').

Paradoxalment, doncs, sembla que en el moment en què més parlants tenen clar que el que parlen no és cap barreja de llengües, la pressió de la llengua castellana en un entorn hostil a la normalització del català està contribuint a fer de les varietats franjolines una barreja. O, si es vol dir d'una manera més crua: les varietats de la Franja es podrien acabar convertint de facto en el *chapurriau* que no han estat mai. No cal dir que aquesta és una amenaça que plana sobre moltes altres varietats de la llengua; que això es produeixi en el català de la Franja, tanmateix, on és tan important treballar per augmentar el prestigi de la llengua en aquests moments incerts, és especialment preocupant.

I vet aquí una segona paradoxa, relacionada amb el segon prejudici que esmentàvem més amunt: que, en un moment en què la consciència d'unitat lingüística entre els franjolins augmenta, el continuïtat dialectal nord-occidental s'afebleix. Dit d'una altra manera: les discontinuïtats ideològiques que tradicionalment han afavorit un estat d'opinió contrari a la unitat de la llengua a la Franja s'estan neutralitzant en un moment en què precisament s'incrementen les discontinuïtats lingüístiques transfrontereres. Només dues varietats principatines semblen estar resistint parcialment la tendència a convergir amb l'estàndard: el ribagorçà, al nord, i el tortosí, al sud, avui dia els dos principals garants de la unitat de la llengua amb les varietats aragoneses.

Per tot plegat sembla evident que cal repensar amb coratge les polítiques lingüístiques de Catalunya i l'Aragó. A la Franja, caldrà treballar de valent per dotar la llengua de la projecció pública i el prestigi necessaris per fer augmentar la lleialtat lingüística dels parlants i revertir la pèrdua de transmissió intergeneracional entre els autòctons, com a primer pas perquè els nouvinguts sentin la necessitat de conèixer la llengua d'acollida. I a Catalunya, caldrà creure's d'una vegada per totes que fer una política lingüística que treballi pel manteniment de la dialectalitat dels diferents parlars no afavoreix la fragmentació de la llengua, sinó que precisament contribueix a enfortir-ne la unitat des de la diversitat. És la vella idea de la dialectalitat al servei de la genuïtat, avui més necessària que mai.

Referències bibliogràfiques

- AUER, Peter / HINSKENS, Frans (1996): «The convergence and divergence of dialects in Europe. New and not so new developments in an old area». AMMON, Ulrich / MATTHEIER, Klaus J. / NELDE, Peter H. (ed.): *Sociolinguistica. International Yearbook of European Sociolinguistics. Convergence and divergence of dialects in Europe*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, p. 1-30.
- CLUA, Esteve (1998): *Variació i distància lingüística. Classificació dialectal del valencià a partir de la morfologia flexiva*. Barcelona: Universitat de Barcelona. [Tesi doctoral inèdita].
- DUBERT-García, Francisco (2013): «El yeísmo y el fortalecimiento de /j/ en Galicia». GÓMEZ, Rosario / MOLINA MARTOS, Isabel (ed.): *Variación yeísta en el mundo hispánico*. Frankfurt am Main: Vervuert / Madrid: Iberoamericana, p. 39-57.
- FRAGO, Juan A. (1978): «La actual irrupción del yeísmo en el espacio navarroaragonés y otras cuestiones históricas». *Archivo de Filología Aragonesa*, 22-23, p. 7-20.
- HINSKENS, Frans / AUER, Peter / KERSWILL, Paul (2005): «The study of dialect convergence and divergence: conceptual and methodological considerations». AUER, Peter / HINSKENS, Frans / KERSWILL, Paul (ed.): *Dialect Change. Convergence and Divergence in European Languages*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 1-48.
- MONTOYA, Brauli (2000): *Els alacantins catalanoparlants: una generació interrompuda*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- NERBONNE, John / COLLEN, Rinke / GOOSKENS, Charlotte / KLEIWEG, Peter / LEINONEN, Therese (2011): «Gabmap. A Web Application for Dialectology». *Dialectologia*. Special issue 2011.

- SEMINARI ARAGONÈS DE SOCIOLINGÜÍSTICA (2017): *L'aragonés y lo catalán en l'actualitat. Anàlisi d'o censo de poblaci3n y viviendas de 2011*. Vol. 1. Saragossa: Universitat de Saragossa.
- SOROLLA, NATXO (2015): «El català a la Franja. Any 2014». *Llengua i ús*, 57, p. 75-88.
- SOROLLA, NATXO (2016): *Tria de llengües i rols sociolingüístics a la Franja des de la perspectiva de l'anàlisi de les xarxes socials*. Barcelona: Universitat de Barcelona. [Tesi doctoral inèdita].
- PEREA, M. PILAR (2003): «La tendència expansiva del segment velar dels verbs de la segona conjugació en els dialectes catalans». *Actas del XIII Congreso Internacional de Lingüística y Filología Románicas. Salamanca 2001*. Vol. 1. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, p. 403-417.
- PEREA, M. PILAR (2006): «L'expansió dels verbs incoatius en català. Distribució i valor del segment extensió -eix». *Actes del VIIè Congrès de Lingüística General*. Barcelona: Universitat de Barcelona. [Publicació en CD-ROM].
- VALLS, ESTEVE (2013a): *Direccionalitat, ritme, abast i naturalesa del canvi lingüístic en català nord-occidental. De l'anàlisi dialectomètrica a la reflexió sociolingüística*. Barcelona: Universitat de Barcelona. [Tesi doctoral inèdita].
- VALLS, ESTEVE (2013b): «La distribució dels increments velar i palatal en la morfologia verbal regular dels parlars de la Franja: un exemple d'evolució intrasistèmica autònoma en el marc de l'efecte-frontera». CLUA, Esteve / LLORET, Maria-Rosa (ed.): *Qüestions de morfologia flexiva i lèxica del català. Volum d'Homenatge a Joaquim Viaplana*. Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana (Symposia Philologica, 24), p. 351-384.
- VALLS, ESTEVE (2013c): «L'exceptonalitat de la cruïlla catalanoaragonesa a les Terres de l'Ebre: un cas de dissidència respecte a les dinàmiques evolutives dels parlars nord-occidentals». MARTÍNEZ, Tomàs / PRADILLA, Miquel Àngel / QUIXAL, J. Manuel (ed.): *Terres de cruïlla. Estudis sobre les comarques de la diòcesi de Tortosa*. Benicarló: Onada, p. 521-533
- VALLS, ESTEVE (2014): «Directionnalité et portée du changement linguistique en cours en catalan nord-occidental». NADAL, Josep-Maria et al. (ed.): *L'espace des langues*. París: L'Harmattan, p. 305-325.
- VALLS, ESTEVE (en premsa): «Processos de canvi en els clítics pronominals a la Franja». *Actes del X Col·loqui Internacional «Problemes i mètodes d'Història de la Llengua»: la complexitat de les llengües*. Amsterdam: John Benjamins.
- VALLS, ESTEVE / WIELING, Martijn / NERBONNE, John (2013): «Linguistic advergence and divergence in north-western Catalan: A dialectometric investigation of dialect leveling and border effects». *Literary and Linguistic Computing*, 28 (1), p. 119-146.

- VIAPLANA, Joaquim (1984): «La flexió verbal regular del valencià». *Miscel·lània Sanchis Guarner*. Vol. I. València: Universitat de València, p. 391-407. [Reeditat i revisat dins Antoni FERRANDO (ed.) (1992): *Miscel·lània Sanchis Guarner*. Vol. III. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 381-423].
- VIAPLANA, Joaquim (1986): «Morfologia flexiva i flexió verbal catalana». *Llengua & Literatura*, 1, p. 385-403.
- VIAPLANA, Joaquim (1999): *Entre la dialectologia i la lingüística. La distància lingüística entre les varietats del català nord-occidental*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.